
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Sağlık Kurumları

Mustafa DAĞ

“

Görünürdeki görevi Urfa'da âmâ (kör) olan insanlara hizmet vermek olmakla birlikte esasen misyonerlik faaliyetlerini yaymaya çalışan Amerikan Bord örgütü tarafından 1902 yılında Urfa Körler Okulu açılmıştır. Bu örgütün temel amacı, günümüzde Filistin ve İsrail'in üzerinde bulunduğu yer olan ve Kutsal Topraklar olarak nitelendirilen bölgelerde Hristiyanlığı yaymaktır.

”

Mustafa DAĞ¹

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Urfa ve çevresinin sağlık alanındaki durumuna bakıldığında, bu döneme ilişkin yeterli bilginin bulunmadığı, var olan bilgi ve kaynakların ise yetersiz kaldığı dikkati çekmektedir. Pek çok Anadolu vilayetinde olduğu gibi Urfa'da da bilimsel tıp ve tedavi yöntemlerinden çok deneyimler sonucunda edinilen geleneksel tıp ve tedavi yöntemleri ile hastaların tedavi edildiğini ortaya koymaktadır. Urfa'da hastane hizmetlerinin 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında başlaması² bu durumu destekler niteliktedir.

Urfa vilayetindeki ilk sağlık kurumları Urfa'ya yerleşmiş olan misyonerler tarafından kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan

topraklara zaman zaman Katolik ve Protestan misyonerler³ gelmiş olsa da bu misyonerlerin özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün hızlandığı 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında akın akın geldikleri dikkati çekmektedir.

Farklı milletler ve devletler tarafından Anadolu topraklarına gönderilen misyonerler gittikleri bölgelerde kendi propagandalarını yapmak ve gizli faaliyetlerini yürütmek amacıyla okullar, ibadethaneler, sağlık merkezleri, eğitim kurumları ve yetimhaneler kurmuş ve bunlar Anadolu'nun çoğu bölgesinde alanında ilkleri temsil etmiştir. Örneğin, görünürdeki görevi Urfa'da âmâ (kör) olan insanlara hizmet vermek olmakla birlikte esasen misyonerlik faaliyetlerini yaymaya çalışan *Amerikan Bord*⁴ örgütü tarafından 1902 yılında *Urfa Körler Okulu* açılmıştır.⁵ Bu örgütün temel amacı ise günümüzde Filistin ve İsrail'in üzerinde bulunduğu yer olan ve *Kutsal Topraklar* olarak nitelendirilen bölgelerde Hristiyanlığı yaymaktır. Nitekim aynı hedefler doğrultusunda vaat edilen topraklarda hâkimiyet kurmak için aynı faaliyetler Yahudiler üzerinden İngilizler tarafından yapılmıştır.⁶ Urfa'ya yerleşmiş olan Amerikan misyonerlerin faaliyetlerinin en önemlilerinden biri daha çok azınlıklara hizmet vermek olmuştur.

Misyonerler bölgede yürüttükleri klinik ve hastane hizmetlerinin yanı sıra özellikle azınlık halkı tedavi etmiş ve onlar için gerekli olan ilaçları ücretsiz olarak dağıtmıştır. Bu bağlamda 1916 yılında Urfa'da yaşayan azınlıklar için 880 dolarlık ilaç yardımı yapıldığı ve bu yardımların ileriki tarihlerde de düzenli olarak devam ettiği dikkate değerdir.

Urfa'da sağlık alanında yeterli donanımın bulunmamasından dolayı Amerikan misyonierlerin bu alanda hizmet verebilmek için Alman Şark Misyonu'ndan destek aldığı bilinmektedir.⁷ Alman misyonierler 1897 yılında Urfa vilayetine yerleştikten kısa bir süre sonra birer klinik, yetimhane, halı fabrikası ve okul açarak Urfa ve

“

Urfa'ya yerleşmiş olan Amerikan misyonierlerin faaliyetlerinin en önemlilerinden biri daha çok azınlıklara hizmet vermek olmuştur. Misyonerler bölgede yürüttükleri klinik ve hastane hizmetlerinin yanı sıra özellikle azınlık halkı tedavi etmiş ve onlar için gerekli olan ilaçları ücretsiz olarak dağıtmıştır.

”

çevresinde yaşayan azınlıklar üzerinde planladıkları hedeflerine ulaşmak için çalışmalarına başlamışlardır.⁸

Amerika, Almanya, Fransa ve İsviçre gibi Anadolu'da misyonierlik faaliyetlerini yürüten devletlerin özellikle Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesinde gerek sağlık alanında gerekse diğer alanlarda vermiş olduğu hizmetlerle bölgede yerleşik birçok Ermeni'nin ve diğer azınlıkların protestanlaşmalarını sağladığı bilinmektedir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın 1914 yılında patlak vermesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda genellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde azınlık durumda bulunan Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtılması sağlanmıştır. Nitekim bu kışkırtmalar neticesinde savaş sürerken Ermeniler Osmanlı'ya karşı ayaklanarak isyan başlatmış ve bu isyan neticesinde ülkede yaşayan binlerce vatandaş evlerini terk ederek göçmen durumuna düşmüştür. Dahası Ermenilerin Anadolu'da Müslüman halka karşı katliam girişimleri başlattığı görülmüştür.⁹

Misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü en önemli alanlardan biri sağlık alanıdır.

Bu alandaki faaliyetler de daha çok kurumsallaşmaya dikkat edilerek hastane, dispanser, klinik gibi sağlıkla ilgili kurum ve kuruluşların açılmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda Urfa'da ilk sağlık teşekküllerinin misyonierler tarafından açıldığı dikkate çekmektedir. Urfa'da açılan ilk hastanenin İsviçre (Alman) hastanesi¹⁰ olduğu kaynaklarda geçmektedir.

1. İsviçre (Alman) Hastanesi

İsviçre Hastanesi, 22 Temmuz 1895 tarihinde İsviçre'nin ilk bayan hekimlerinden biri olan Dr. Josephine Therese Zürcher (1866-1932) öncülüğünde Amerikan ve Alman desteği sağlanarak Urfa'nın merkezinde bulunan Bıçakçı Mahallesi'nde bir ev satın alınıp hastaneye dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Antep Amerika Hastanesi'nde görev yapan Abraham Attariyan'ın asistanlığı ile kısa zamanda hasta kabulüne başlamıştır. Kuruluşundan sonraki altı aylık dönem içerisinde 11.970 hastaya bakılmış ve 142 ameliyat gerçekleştirilmiştir. Dr. Zürcher'in hastalanıp işi bırakması üzerine hastane 1897 yılından itibaren işlevsiz hale gelmiştir.¹¹ Bu hastane daha sonra 1898 yılında Urfa'ya gelen İsviçreli Dr. Hermann Christ tarafından onun Basel'de bulunan arkadaşlarından edindiği yardım neticesinde, yeni yapılan binasında 1901 yılında tekrar açılmıştır. Yapılmış olan bu hastanenin mimari yapısına bakıldığında ise geniş avlu içerisinde düzgün kesme taşlardan ve iki ayrı yapıdan oluştuğu görülmektedir.¹² Günümüzde bu hastane Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyinde açık adrele Atatürk (Dergezenli) Mahallesi Cavsak Sokak'ta yer almaktadır.¹³

1915 tarihli bir arşiv belgesinden hareketle, o dönemde Urfa vilayetinin Dergezenli Mahallesi'nde bulunan hastanenin Almanya'nın Postdam şehrinde bulunan Doyçe Orient (Deutsche Orient)¹⁴ isimli esasen misyonerlik faaliyeti için kurulmuş bir hayır şirketinin desteğiyle kurulduğu bilgisine ulaşılmıştır.¹⁵

Hastane iki kapı, elli yedi pencere, yirmi üç oda ve

Abraham Attariyan

bir ahırdan müteşekkildir. Ayrıca arşiv belgesinde hastanenin tapu kayıtları ve binanın yapısı hakkında da bilgi verilmiştir.¹⁶

İsviçre Hastanesi avlusunda muayene edilmek üzere bekleyen Urfalı hastalara ait görüntü.

ZÜKÛR VE İNÂS GU

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سنه ١٣٠٤
مفتی و مدرسہ مولانا عبدالمجید

REBâ HASTANESI

افترار کور و انانان

مقیاس
برس

Bölgede bulunan Alman ve Amerikan misyonerlerinin ortak çalışmaları ve destekleri neticesinde, Mahmut Nedim Efendi Konağı'nın kuzeyinde kurulmuş olan bu hastanenin imarında ve sağlık personelinin sağlanması konusunda büyük destek sağlayan Amerikan misyonerlerinden dolayı hastane aynı zamanda Amerikan Hastanesi olarak da kayıtlara geçmiştir.¹⁷

Misyonerler tarafından Urfa'da kurulmuş olan bu hastanenin görünürdeki görevi bölge halkına özellikle de azınlıklara sağlık hizmeti vermek olsa da asıl hedefleri ve gizli görevleri ise azınlıkları kontrol altında tutmak ve istedikleri şekilde yönlendirmek olmuştur. Bunu yaparken de en çok Ermeniler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Örneğin 1895 yılında Urfa vilayetinde çıkan isyanda, isyancıları yönlendiren kişinin Amerikan Yetimhanesi'nde müdürlük görevini yapan Francis H. Leslie olduğu ve Amerikan Hastanesi'nin de Ermeni isyancılarla bağlantılı olduğu bilinmektedir.¹⁸

Amerikan misyonerlerin Urfa'da açmış olduğu bu kurumlar aracılığı ile yapılanlar sadece bu olayla sınırlı kalmamış, Milli Mücadele döneminde de benzer olaylar içerisine girilmiştir. Milli Mücadele devam ederken Urfa Amerikan Hastanesi, Fransızlar tarafından üs olarak kullanılmış ve bunun neticesinde buradan Fransız kuvvetleri tarafından açılan ateş sonucu Kuvâ-yi Milliye'ye ağır kayıplar verdirtilmiştir. Amerikan Hastanesi Fransızlara sadece üs olarak verilmesinin yanında bu kurumun başında bulunan Bayan Holmes tarafından Urfa Mutasarrıfına Türklerin "haksız ve asi" olduklarını belirten mektubu ise aralarında gerçekleşen ittifakın denli güçlü olduğunu göstermektedir.¹⁹

Milli Mücadele döneminde, 1920 yılında hastanede hekim olarak görev yapan Vischer görevden ayrılmış ve

yerine Künzler göreve başlamıştır. Türk hekimlerin ve eczacıların bölge halkını yanlarına çekmeye başlamasıyla birlikte Künzler, 1922 yılında İsviçre Hastanesi'nden ayrılarak Urfa'daki çalışmalarına son vermiştir. Hastanenin kapatılışını ve Urfa'dan ayrılışını şu sözlerle ifade etmiştir:

"...Bağırma taş basarak, en azından şimdilik, Urfa'nın (hastanemizin) tasfiyesine karar verdim... uğrunda en büyük emekleri ve sevgiyi feda ettiğimiz bu memlekette ebediyen uzak kalmak mı gerek?"²⁰

Yaklaşık olarak yirmi iki yıl Urfa halkına hizmet veren bu hastane maddi yetersizlikler, personel noksanlığı ve çeşitli nedenlerle 1922 yılında kapatılmıştır. Hastane binası uzun zaman kendi kaderine terk edilmişse de daha sonra 2002 yılında ŞURKAV'ın sağlamış olduğu imkânlar sonucunda restore edilerek günümüzde Geleceksel El Sanatları Merkezi (GESEM) olarak faaliyettedir.²¹

İsviçre Hundwil (1871) doğumlu Dr. Jakob Künzler, Doğu Alman Misyonu tarafından 1899'da Urfa'ya gönderildi.

İsviçre Hastanesinde bir hastanın ameliyat edilmesi.

2. Millet Hastanesi (Gurebâ Hastanesi, Devlet Hastanesi)

Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlık alanında halka hizmet vermek amacıyla Sultan Abdülmecid (1823-1861) döneminde açılan Gurebâ²² Hastahanesi, ilk ve resmi olarak *Bezmiâlem Gurebâ-yi Müslimîn Hastahanesi* ya da *Bezmiâlem Hastahanesi* olarak isimlendirilmiştir. Daha sonraki süreçlerde ise *Vakıf Gurebâ Hastanesi* ve *Gurebâ-yi Müslimîn Hastanesi* gibi çeşitli isimlerle anıla gelmiş olan bu hastane ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da kurulmuştur. Daha sonraki süreçlerde ise Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde ve İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunan diğer bölgelerde kurulmaya başlanmıştır.²³

Hastane II. Abdülhamid (1842-1918) döneminde kurulmasından dolayı *Urfa Hamidiye Hastanesi* olarak isimlendirilmiştir. Halep vilayeti Salnamesi'nde Urfa Sancağı'nda 1904 yılında yalnızca bir hastanenin olduğu belirtilmektedir.²⁴ Bu hastanenin Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey²⁵ liderliğinde kurulduğu ve inşasına Urfa'da sürgünde bulunan, ittihatçı ve Urfa Mekteb-i İdadi Müdürü İhsan Şerif Saru'nun (1866-1939)²⁶ nezaret ettiği bilgisi yer almaktadır.²⁷

Bu hastanenin Gurebâ Hastanesi olduğu düşünülmektedir.

II. Abdülhamid'in emriyle 1903 yılında kurulmuş olan bu hastane, kesme taştan, U planı ile ve iki kat şeklinde inşa edilmiştir. Yapının güney cephe yönünde sütunlu balkon ve bina köşelerinde sütunlar bulunmaktadır. Hastanenin inşasının geceli gündüzlü on bir aylık bir çalışmayla bitirilmesi üzerine hastane hiz-

mete açılmıştır.²⁸ Hastanenin açılışından sonra hastane ile ilgili başta usulsüzlük olmak üzere çeşitli şikâyetlerin gündeme geldiği bilinmektedir. Buna karşılık olarak, 27 Mayıs 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi 2. Şube tarafından Urfa Mutasarrıflığı'na gönderilen bir belgede Gureba Hastanesi'nin inşası için bedeli seksen beş bin altı yüz kuruş olan bir han ve iki hanenin Urfa Belediyesi tarafından satış işlemlerinde herhangi bir usulsüzlüğün olmadığı ve satış işlemlerinin feshedilme talebinin gerçekleşmeyeceği bilgisi yer almaktadır.²⁹

Urfa Hamidiye Hastanesi'nin kurulmasından hemen sonra İsviçre Hastanesi'nde tabiplik görevinde bulunan Dr. Fischer, Hamidiye Hastanesi'nin başhekimlik görevine getirilmiştir. Ayrıca hastanenin hekim ihtiyacını gidermek amacıyla İstanbul'dan Op. Dr. Radilis Efendi cerrah olarak getirilmiştir.³⁰ 14 Ekim 1909 tarihinde Şam Belediyesi'nde hekimlik görevinde bulunan İbrahim Hakkı Efendi, Urfa Gureba Hastanesi operatörü olarak iki bin beş yüz kuruş aylıkla göreve başlatılmıştır.³¹

1927 Urfa Salnamesi'nde, yapının Urfa şehrinin kuzey doğusunda yer aldığı, yüksek bir arazide hoş bir tarzda inşa edildiği ifade edilmektedir. Hastanenin hastalarını tedavi etmek için her türlü araç gerece sahip olduğu, Müslim ve Gayrimüslim ayırımına gidilmeden Urfa vilayetinde yaşayan fakir halka ücretsiz tedavi hizmeti sunarken halk içerisinde maddi durumu iyi olan insanlara ise uygun fiyat karşılığında tedavi hizmeti verdiği belirtilmektedir. Yine hastanede yapılan ameliyatların çoğunun başarılı bir şekilde sonuçlandığına değinilmektedir.³²

Urfa Hamidiye Hastanesi de olarak anılan binanın inşaatı 11 ayda tamamlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'nın tek resmi sağlık kurumu olan ve halk arasında Memleket Hastanesi olarak da adlandırılan bu hastanenin 1926-1940 yılları arasında yıllık bütçesi, hastanede bulunan yatak sayısı ve tedavi edilen hasta sayısı ile ilgili bilgiler aşağıda Tablo 2. 1'de gösterilmiştir:

Tablo 2. 1. Urfa Memleket Hastanesi idare istatistikleri (1926-1940)

Yıl	Yıllık Bütçe (Lira)	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler		
			Yatakta	Ayakta	Toplam
1926	22.513	50	394	-	394
1927	30.116	50	417	-	417
1928	20.976	50	345	374	719
1929	27.106	50	294	384	678
1930	21.101	50	444	641	1.085
1931	20.490	50	561	2.267	2.828
1932	22.769	50	588	2.814	3.402
1933	19.876	50	550	2.792	3.342
1934	20.271	50	678	2.702	3.380
1935	24.386	50	760	2.235	2.995
1936	28.220	50	676	2.046	2.722
1937	21.994	50	576	3.625	4.201
1938	22.162	50	595	4.332	4.927
1939	25.306	50	721	4.117	4.838
1940	25.440	50	747	5.505	6.252

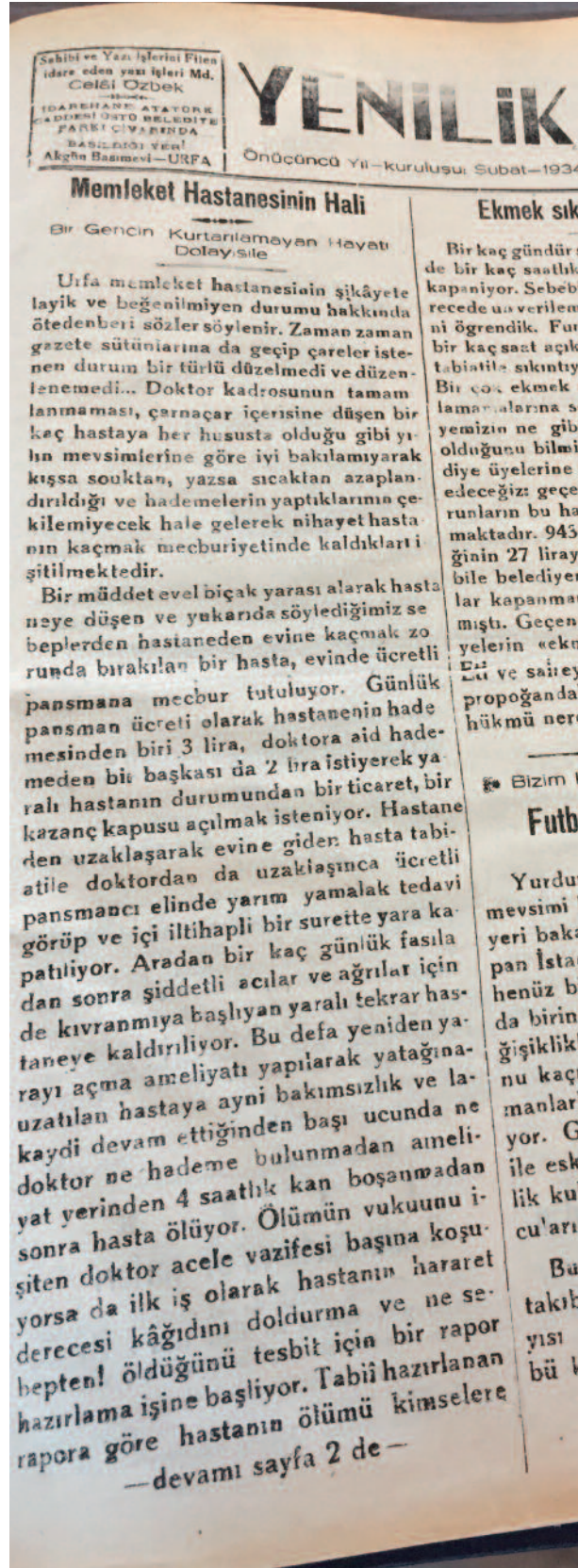
istikleri (1926-1940)

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 119.

Tablo 2. 1'de yer alan veriler incelendiğinde hastanenin yatak sayısının zaman içerisinde hep aynı kaldığı ve bütçenin de ciddi bir artış göstermemesine rağmen tedavi edilen toplam hasta sayısına bakıldığında memleketin tek hastanesi olması hasebiyle hasta sayısında zaman zaman düşüş olmakla birlikte genel olarak artış olduğu dikkati çekmektedir.

Yerel basında yer alan haberlere göre 1942 yılında hastanenin yeniden modern bir şekilde hizmet vermesi amacıyla tadilat altına alınması için hastaneye 13 bin lira bütçe ayrıldığı belirtilmiştir.³³ Hamidiye Hastanesi ya da halk arasında Gurebâ Hastanesi olarak adlandırılan hastanenin 1945 yılında Millet Hastanesi olarak isimlendirildiği görülmektedir.³⁴

1 Ekim 1947 tarihinde *Yenilik*'te yer alan bir haberde; hastanenin hekim ve personel açısından eksikliğinin çok olduğu, ayrıca var olan hekimlerin hastalara iyi davranmadıkları ve gelen hastalardan hem hekimin hem de hademelerin fazla para aldığına yer verilmiştir.³⁵ Alınan ücretin fazla olmasından dolayı gelen şikâyetlerin hem Urfa hem de yurt geneline yayılmış olmasından dolayı Sağlık Bakanlığı bu konuda çözüm arayışına gitmiş ve muayene ücretini 50 kuruş olarak belirlemiştir.³⁶

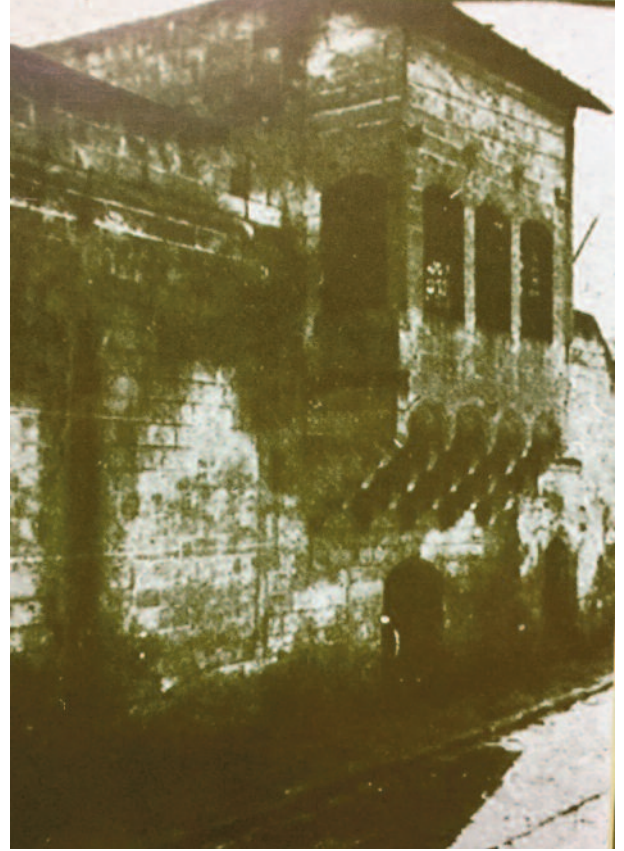
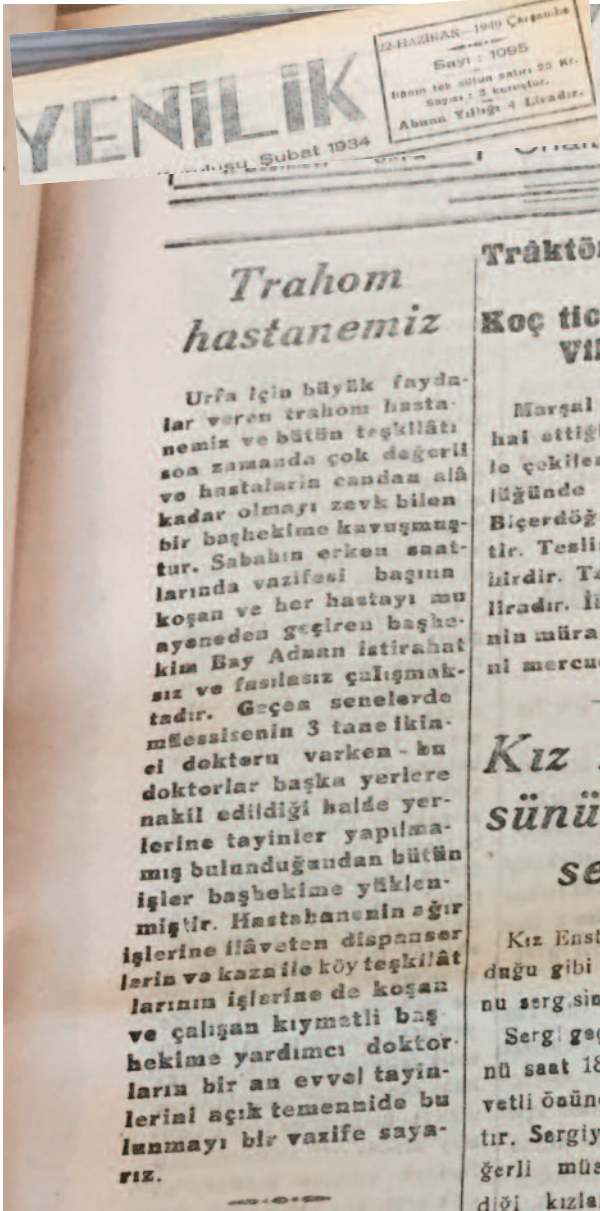

Daha sonraki süreçte ise Devlet Hastanesi ismini alacak olan bu sağlık kurumunun binası günümüzde Ağız ve Dış Sağlığı Merkezi olarak kullanılmaktadır.³⁷

3. Urfa Trahom (Mücadele) Hastanesi

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Urfa halkına sağlık hizmeti veren bir diğer önemli sağlık kurumu ise Urfa'da açılan Trahom Mücadele Hastanesi'dir. Trahom Mücadele Hastaneleri yurt genelinde farklı vilayetlerde kurulmakla birlikte hastanenin adından da anlaşılacağı gibi özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olarak görülen trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. *Körler Memleketi* olarak adlandırılan Adıyaman ve hastalığın yaygın olarak görüldüğü bir diğer il olan Malatya'da da birer Trahom Mücadele Hastanesi kurulmuştur.³⁸

Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde yaygın olarak etkisini hissettirmeye başlayan trahom hastalığı ile mücadelede var olan sağlık kurumlarının yetersiz kalması nedeniyle Urfa, Maraş ve Urfa vilayetine bağlı Siverek ilçesinde Trahom

Mücadele Hastaneleri kurulması ve yine Gaziantep, Behisni (Besni), Malatya, Kilis, Urfa ve Urfa vilayetine bağlı Siverek ilçesinde seyyar teşkilatın oluşturulması kararlaştırılmıştır. Hastalıkla mücadele teşkilatının oluşturulmasıyla birlikte trahom bölgesine giren 5 il, 4 kaza merkezi ve 400 köyde yaşayan yaklaşık olarak 204.472 kişi muayeneden geçirilmiş ve 133.547 kişinin trahomlu olduğu tespit edilmiştir. Buralarda yapılan taramalar sonucunda elde edilen endekslere bakıldığında Kilis'te %86,3, Siverek'te %74, Malatya'da %53, Maraş'ta %36,7 ve Adana'da %31 oranında trahom hastalığı vakası görülmüştür. 1930 yılında Urfa'da trahom hastalığına yakalanan hasta oranına bakıldığında ise genel nüfusun yaklaşık %60-70'i trahom hastalığına yakalandığı dikkati çekmektedir.³⁹

Hastalığın şiddetini bu bölgelerde artırmasıyla birlikte trahomla mücadele amaçlı hastanelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Konuyla ilgili olarak şu arşiv belgesine ulaşılmıştır:

"Cenup Vilâyetlerinde görülen trahom hastalığıyla mücadele edilmek üzere Urfa merkezinde 15, Maraş ve Siverek'te 10 ar yataklı birer trahom hastane ve dispenseri tesisi ve evvelce kaldırılmış x olan seyyar teşkilâtının da Gaziantep, Behisni (Besni), Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te yeniden vücuda getirilmesi zaruri görüldüğünden merbut kadronun Bütçe kanununun 6'ncı maddesine göre tasdiki; Sıhhat ve İçtimai Muavenet ve Maliye Vekilliklerinin 16/1/933, 24/1/933 tarih ve 8/1039 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 26/1/933 top-

Tablo 3.1. Urfa vilayeti trahomla mücadele istatistikleri (1933-1940)

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi Edilenler		
						İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1933	1	1	-	15	12.785	166.036	126	177
1934	1	1	-	15	11.760	265.551	310	428
1935	1	1	-	15	11.181	209.322	230	309
1936	1	1	-	15	10.747	251.117	267	284
1937	1	1	6	15	8.563	230.748	216	346
1938	1	1	6	15	9.146	435.843	306	1.011
1939	1	1	6	20	13.808	447.190	324	1.048
1940	1	1	6	20	6.136	287.507	297	1.088

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 131.

lantısında kabul edilmiştir."⁴⁰

Yukarıda arşiv belgesinde adı zikredilen bölgelerde kurulması kararlaştırılmış olan hastane ve dispanserlerin mücadelede daha etkili olmak amacıyla ilaç ve tıbbi ihtiyaçlarının acilen karşılanması gerektiğini belirten arşiv belgesinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

“Urfa, Maraş ve Siverek’te, açılacak Trahom hastane ve dispanserleri için tedarik edilecek “7500” liralık ilaç ve tıbbi malzeme ile “3750” liralık cerrah alâtının (aletinin), takas ve kontenjane bakmadan memlekete getirilmesi ve aceleliğinden (acele olduğundan) dolayı, Müzeyede (müzayede), münakasa ve ihalat (ihaleler)

Tablo 3.2. Urfa Trahom Mücadele Hastanesi’nin 1935-1936 yıllarındaki ihtiyaç tablosu

Cins	Evsafi ⁴²	Miktarı		Muhammen Fiyatı		Teminat Akçesi	
		Kilo	Gram	Lira	Kuruş	Lira	Kuruş
Ekmek	Yerli Birinci	3.500	00	280	00	21	00
Et	Erkek Koyun	1.860	00	495	00	37	13
Sade Yağ	Arap Yağı	180	00	108	00	8	10
Pirinç	Karacadağ	370	00	66	60	5	00
K. Fasulye	-	60	00	8	40	-	63
Nohut	-	60	00	1	20	-	8
Bulgur	-	200	00	8	00	-	60
Soğan	-	240	00	2	40	-	18
Tuz	-	106	00	9	45	-	71
Patates	-	200	00	16	60	1	20
Salça	-	30	00	13	50	1	00
Sabun	Nizip Birinci	125	00	46	25	3	47
Gaz Yağı	İnhisar Develi	100	00	27	00	2	00
Kömür	Besni Meşe	4.700	00	139	25	10	44
Odun	Kuru Dut	12.500	00	250	00	18	75
Toplam	-	-	-	1.471	65	-	-

Kaynak; *Ulusal*, 9 Mayıs 1935, s. 4; *Ulusal*, 16 Mayıs 1935, s. 2.

kanununun x 18 inci maddesinin z fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması; sıhhat ve İctimai Muavenet, Maliye ve İktisat Vekilliklerinin 6/3/933, 16/3/933, 22/4/933 tarih ve 61/4431, 4040/124, 351, 3/311 sayılı tezkereleri üzerine İcra Vekilleri Heyetininin 24/4/933 toplantısında kabul olunmuştur.”⁴¹

1933 yılında trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla açılan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi'nin 1933 ile 1940 yılları arasında Urfa merkezde hastalıkla mücadele amacıyla yürütmüş olduğu faaliyetlere ilişkin veriler aşağıda Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1'deki veriler incelendiğinde 1933-1940 yılları arasında hastalıkla mücadele eden Urfa merkezde bir trahom hastanesi, bir trahom mücadele dispanseri ve 1937 yılı ve sonraki süreçte ise altı köy tedavi evinin olduğu söylenebilir. Toplam yatak sayısı 1938 yılına kadar on beş iken sonraki süreçte bu sayı yirmiye çıkarılmıştır. 1933 ile 1940 yılları arasında yapılan muayene, ilaçlama ve gerçekleşen ameliyat sayılarında zaman zaman artış ve düşüşlerin yaşandığı görülmektedir.

Yine hastalıkla mücadelede yürütülen faaliyetlerden halkı haberdar etmek amacıyla 1938 yılında Urfa Trahom Mücadele Hastanesi ve Dispanserinde başhekimlik görevini icra eden Ramiz Erdem, Akgün gazetesinde hastalıktan korunma ve hastalıkla ilgili yapılan mücadelelere değinen bir metin kaleme almıştır.⁴²

Urfa Trahom Mücadele Hastanesi bir yandan trahom hastalığı ile amansız bir şekilde tek başına mücadele yürütürken diğer bir yandan da hastanenin ihtiyaç ve eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1 Haziran 1935 ile 31 Mayıs 1936 tarihleri arasında bir yıllık belirlenmiş olan yiyecek ve yakacak ihtiyacı ihale yolu ile giderilmiştir. 15 kalemden oluşan ihtiyaçların fiyatları Tablo 3.2'de gösterilmiştir:

Yine 1941 yılında Urfa Trahom Hastanesi ile ilgili ekme, ilaç ve malzeme ihtiyacının karşılanmasına yönelik alınan kararları içeren bir arşiv belgesi, 1941 yılında da Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi'nin trahomla mücadeleye tam hızla devam ettiğini ortaya koymaktadır.⁴⁴

Hizmet gazetesinde “Yarım Asır Önceki Urfa'da Bir Tıp Mücahidi” başlığı ile Mehmet Hulusi Öcal tarafından kaleme alınan yazıda Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi ve burada görev yapan Dr. Adnan Sayrun ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Şehirde ve bilhassa köylerde yaygın olan bu göz hastalığı (trahom hastalığından bahsetmektedir.) bulaşıcı olduğundan büyük bir ihtimalle İl Hıfzıssıhha Kurulu'nda alınan bir karar gereğince 8 ilkokulun muhtelif semtlerde bulunan 4 ü trahomlu, diğer 4 ü de trahomsuz çocuklara ayrılmıştır. Okula kayıt yaptırırken diğer evraklar arasında göz sağlığı raporu bulundurmamak mecburiyeti vardı. Bizim 11 Nisan Kurtuluş İlkokulu trahomlulara ayrılan okullardan birisi idi. Birinci sınıftan itibaren trahom kontrolüne alındık. Bizimle ilgilenen Urfa'nın tek göz doktoru Merhum Adnan Sayrun idi. Temizliğe özen göstermemizi, yüzümüzü yıkarken gözü-

“

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarihlerde Urfa'da varlık göstermeye devam trahom hastalığıyla mücadele uzun yıllar kesintiye uğratılmadan devam ettirilmiştir. Bu mücadeleyi 1933 yılından itibaren yürüten tek hastane olan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi olmuştur.

”

müze sabun kaçırmamamızı tavsiye eder; lüzum gördüklerini Yusuf Paşa Camii'nin arka tarafında bulunan göz dispanserine çağırır; damla ve merhem tedavisine alırdı. Bir gün dispanserin üst katında bulunan göz hastanesine sıra ile gittik, Hepimiz o zaman göz kazıması dediğimiz bir tedaviden geçtik. Allah rahmet eylesin bu doktorun sayesinde Allah'ın izni ile bu hastalığı atlattığımız oldu. Dr. Adnan Bey bizimle beraber diğer okulları da kontrol altına aldığı gibi Vezir Hamamının arka tarafındaki muayenesinde de her türlü göz hastalığına çare bulmaya çalışıyor, boş durmuyordu. İlçelerimizde köylerimizde bilhassa trahomla mücadele ediyor; kökünü kurutmaya çalışıyordu... Merhum doktorumuz 12 yılı aşkın bir zaman içerisinde tam bir mücadele ile başarıya ulaşmış Urfa'mıza son derece yararlı bir hizmet vermiştir. Bu mücadele olmasaydı yahut eksik kalsaydı bugün Urfa vilayeti yüzyıl öncesine dayanan trahomun elinden perişan olurdu.”⁴⁵

12 yıl gibi uzun süre bu hastanede görev alan Dr. Adnan Bey gerek Urfa vilayetinde tek göz hekimi olması gerekse Urfa halkının çoğunun bu hastalığa yakalanmış olması nedeniyle çok yoğun bir uğraş süreci geçirmiş ve bu süreçten başarılı bir şekilde çıkması ise Adnan Bey'i Urfalıların gözünde değerli bir şahsiyet kılmıştır.

Hastanenin sağlık memuru durumuna bakıldığında ise 1946 yılında Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi Başhekimliği tarafından trahom hastalığı ile mücadelede ihtiyaç duyulan sağlık memuru ve hemşirelerin karşılanması için kırk bir gün sürecek olan ve toplam yirmi kişiden oluşan kurs Gönüllü olarak kayıt yaptıran şahıslara 60 liralık gündelik ödenmesi kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kursa başlamak isteyen kişilerin en az ilköğretim mezunu olmaları veya daha önce bir hastanede çalışmış olması şart koşulmuştur.⁴⁶

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği tarihlerde Urfa'da varlık göstermeye devam eden bu hastalıkla mücadele uzun yıllar kesintiye uğratılmadan devam ettirilmiştir. Bu mücadeleyi 1933 yılından itibaren yürüten tek hastane olan Urfa Trahom Mücadele Hastanesi olmuştur. Hastanenin 1945 ve 1946 yıllarındaki 16 farklı kalemden ve 13.660 liradan oluşan ihtiyaç listesi Tablo 3.3'te gösterilmiştir:

Tablo 3. 3. Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi'nin

Cinsi	Miktarı		Muhammen Fiyat		%7,5 Teminat Akçesi	
	Kilo	Gram	Lira	Kr.	Lira	Kr.
Ekmek	3.500	000	1.050	00	78	75
Koyun Eti	2.000	000	2.800	00	210	00
Sade Yağ	200	000	1.040	00	78	00
Pirinç	400	000	440	00	33	00
Bulgur	400	000	120	00	9	00
Mercimek	200	000	48	00	3	60
Nohut	200	000	50	00	3	75
K. Fasulye	200	000	70	00	5	25
D. Salçası	150	000	360	00	27	00
Sabun Kuru	400	000	1.040	00	78	00
Börülce	100	000	35	00	2	62
Tuz	100	000	17	00	1	27
Patates	300	000	90	00	6	75
K. Soğan	500	000	150	00	11	25
Kömür	20.000	000	4.200	00	315	00
Odon	25.000	000	1.750	00	131	25
Toplam	-	-	13.660	00	-	-

1945-1946 yıllarındaki ihtiyaç tablosu

Kaynak: Yenilik, 8 Şubat 1946, s. 2; Yenilik, 12 Şubat 1946, s. 2; Yenilik, 14 Şubat 1946, s. 2; Yenilik, 22 Şubat 1946, s. 2.

Tablo 3. 3 incelendiğinde yiyecek ihtiyaçlarının yanı sıra yakacak ihtiyacına da yer verildiği görülmektedir. 1935-1936 yılı ihtiyaç listesi ile karşılaştırıldığında ihtiyaçların genel olarak aynı olduğu ancak bütçede ciddi bir artışın meydana geldiği görülmektedir.

Yenilik gazetesinde yer alan diğer bir haberde, bu hastanenin trahom hastalığı ile mücadelede 1949'a gelinceye değin son üç yılda canla başla çalıştığı ve özellikle Dr. Adnan Sayrun'un hastanenin başhekimliğine getirilmesiyle birlikte bu mücadelede büyük oranda başarı sağladığına değinilmiştir.⁴⁷ 1949 yılında Urfa'da dispanser, hastane ve muayenehanesinde trahom hastalığı ile mücadeleye başlayan Urfa'nın tek göz hekimi olan Dr. Adnan Sayrun Bey 1961 yılında Urfa'dan ayrılmıştır.⁴⁸

Yine 1973 Urfa İl Yıllığı'nda sağlık alanında verilmiş olan bilgiler arasında sağlık kuruluşları arasında Urfa Trahom Mücadele Hastanesi'nin 25 yataklı olarak hizmet vermeye devam ettiği belirtilmiştir. Bu da hastanenin 70'li yıllarda halen aktif olduğunu ispatlar niteliktedir.⁴⁹ Trahom Hastanesi günümüzde ise Sağlık İl Müdürlüğü binası olarak Urfa halkına sağlık alanında hizmet vermeye devam etmektedir.⁵⁰

4. Dispanserler

Cumhuriyet dönemi öncesinde misyonerlerin Urfa'da hastane açmadan önce bir dispanser kurduğu bilinmektedir. 1896 yılında Urfa'ya keşif amaçlı gelen Alman asıllı din adamı olan Dr. Johannes Lepsius'un beraberinde getirmiş olduğu İsviçre'nin ilk kadın hekimlerinden biri olan Josephine Zürcher, Alman ve Amerikalıların da büyük desteği ile Bıçakçı Mahallesi'nde bir dispanser kurmuştur. Bu dispanser binasının günümüzde

Köroğlu Hakkı Evi olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁵¹

Dr. Şefik Arif'in hazırlamış olduğu "Türkiye'nin Sıhhi-İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti" adlı çalışmasında Urfa vilayetine bağlı Birecik ve Suruç kazalarında hizmet veren beşer yataklı iki dispanserin bulunduğu değinilmiş; ayrıca Suruç kazasında bulunan dispanserin hekiminin ataması yapılmadığından dolayı hizmet vermediği ve hatta geçici olarak kapatıldığı ancak Birecik kazasında bulunan dispanserin faal olduğu bilgisi şu sözlerle yer almıştır:

"340 senesinde Birecik ve Suruç kazalarında beşer yataklı bir dispanser kuşad (açmak) idilmiş ve bu dispanserlerden Suruç'taki hükümet tabibinin henüz tayin edilmemesi hesabıyla muvakkaten mesdud (durdurulmuş) bulunmuş Birecik'teki ise faaliyete başlamıştır. Dispanserlerin tesis ve kuşadı beynel (arasında) halk son derece hüsnü tesir hâsıl etmiştir (etmiştir). Merkez-i vilayette hastanenin mesdud (durdurulmuş) bulunması hesabıyla bir dispanserin tesisine eşedd-i ihtiyaç vardır. Bu husus temin idildiği (edildiği) takdirde birçok hastaganın (hastanenin) tehvin izdirabına (ıstırabına) medar olunacağı tabiidir."⁵²

Şehir merkezinde bulunan Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi'nin iki katlı olduğu ve alt katının dispanser olarak trahomla mücadelede Urfa vilayetinde önemli çalışmalara imza atmış olan Dr. Adnan Sayrun tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Adnan Bey ayrıca Vezir Hamamı civarında bulunan bir muayenehane yaptırmış ve burada hastaları ile ilgilenmiştir.

Yine trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla Siverek ve Suruç'ta birer dispanserin 1933 yılında da hizmet vermeye devam ettiği bilinmektedir. Siverek'in trahom hastalığı ile mücadele istatistikleri Tablo 4. 1'de gösterilmiştir:

Tablo 4. 1'ten elde edilen verilere bakıldığında, 1933-1940 yılları arasında Siverek ilçesinde birer hastane ve trahom mücadele dispanserinin bulunduğu ve yatak sayısının 10 ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Köy

“

Dr. Adnan Bey ayrıca Vezir Hamamı civarında bulunan bir muayenehane yaptırmış ve burada hastaları ile ilgilenmiştir. Yine trahom hastalığı ile mücadele etmek amacıyla Siverek ve Suruç'ta birer dispanserin 1933 yılında da hizmet vermeye devam ettiği bilinmektedir.

”

tedavi evinin ise hiç olmadığı görülmektedir.

Aynı tarihlerde Urfa merkezde olduğu gibi yapılan muayene sayılarında olduğu gibi ciddi Siverek'te de zaman zaman artış ve düşüşlerin olduğu görülmektedir. Siverek gibi Urfa'nın bir ilçesi olan Suruç'un trahom hastalığı ile mücadele istatistikleri ise aşağıda Tablo 4. 2'te gösterilmiştir:

Tablo 4. 2'deki veriler incelendiğinde, 1933 yılında Suruç ilçesinde hastane ve köy tedavi evinin bulunmamasına bağlı olarak 1933'ten 1940'a kadar ilçede hastaneye yatırılan ve ameliyatı yapılan hasta bulunmamaktadır ki kuvvetle muhtemel bu hastaların tedavileri Urfa merkezde yapılmış olmalıdır. İlçenin tek sağlık kurumu olan dispanserden sağlık hizmeti alan hastaların sayısına bakıldığında ise 1933 yılında hasta sayısı 200 civarındayken bu sayının 1939 yılında 1800 dolaylarında olduğu ve ertesi yıl ise 447'ye düştüğü görülmektedir. İlaçlama çalışmaları ise zaman içerisinde sürekli artış göstermiştir.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında gerekse Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında verilen bağımsızlık mücadelesi neticesinde meydana gelen savaşlar ülke ekonomisini ciddi ölçüde sarsmış ve yatırımların çoğunlukla savaş alanında yapılmasına neden olmuştur. Bu nedenden dolayıdır ki, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da yapılan yatırımların eksik kaldığı dikkati çekmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaşların sona ermesiyle birlikte maddi imkânsızlıklardan dolayı genellikle taşra vilayetlerinde var olan sağlık kurumlarının onarılmasıyla yetinilmiştir. Daha sonraki süreçlerde

ise ülke ekonomisinin iyileşme göstermesiyle birlikte gerek var olan sağlık kurumlarının modern hale getirilmesi gerekse yeni sağlık kurumlarının kurulmasıyla birlikte sağlık alanında ciddi sorunların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Uzun yıllar sürmüş olan savaşlar ve maddi imkânsızlıklar tüm Anadolu halkı gibi Urfa vilayetinde yaşayan halkı da olumsuz yönde etkilediği gibi halk arasında sağlık sorunlarının da yaşanmasına neden olmuştur. Bu koşullar çerçevesinde bölgede ihtiyaç duyulan sağlık kurumlarının yeterli olmadığı dikkati çekmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde bölgede etkin olan Misyonerlerin Urfa'da da hekim bulundurarak hastane, dispanser ve eczane gibi sağlık kurumlarını kurduğu bilinmektedir. Bu çerçevede bölgede İsviçreli hekimler, Amerikan ile Alman misyonerlerinin desteği alınarak kurulan İsviçre (Alman) Misyoner Hastanesi örnek gösterilebilir. Yine Abraham Attariyan tarafından bu hastaneye bağlı bir eczanenin de çalıştırıldığı söylenebilir.

Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde II. Abdülhamit'in doğrudan emri ile kurulmuş olan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da hizmet vermeye devam eden Gureba Hastanesi (Millet Hastanesi-Hamidiye Hastanesi) bölgede sağlık hizmeti veren bir diğer önemli sağlık kurumudur. Yine bölgede bulaşıcı hastalıklardan biri olan trahom hastalığının artmasıyla birlikte bu hastalıkla mücadele etmek amacıyla Urfa Trahomla Mücadele Hastanesi kurulmuştur. Bu sağlık kurumları dışında halka sağlık alanında hizmet vermek üzere Siverek, Suruç, Viranşehir ve merkezde birer tane olmak üzere

Tablo 4.1. Siverek ilçesi trahomla mücadele istatistikleri (1933-1940)

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi Edilenler		
						İlaçlama	Yatırılan	Ameliyat
1933	1	1	-	10	4.700	39.626	113	163
1934	1	1	-	10	5.635	96.265	237	434
1935	1	1	-	10	6.039	91.627	144	270
1936	1	1	-	10	4.119	125.722	129	420
1937	1	1	-	10	4.941	155.420	109	469
1938	1	1	-	10	7.836	117.382	141	441
1939	1	1	-	10	6.776	142.423	144	433
1940	1	1	-	10	2.225	133.185	107	350

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 130.

Tablo 4.2. Suruç ilçesi trahomla mücadele istatistikleri (1933-1940)

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Tedavi Edilenler		
						İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1933	-	1	-	-	221	1.005	-	-
1939	-	1	-	-	1.801	49.397	-	-
1940	-	1	-	-	447	62.699	-	-

Kaynak: 1940-1941 İstatistik Yıllığı Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü, C. 12, Neşriyat No: 194, Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1942, s. 130.

toplam dört dispenserin bulunduğu bilinmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜL, Mustafa, "İsviçre Hastanesi (Şanlıurfa El Sanatları Müzesi, GESEM)," *ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, C. 9, S. 26, (2016), s. 62-66.

ANLAGAN, Çetin, *Sıyın İki Yakasında*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011.

ATASEVEN, Asaf, "Gureba Hastanesi," *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 2010.

BAŞKAYA, Muzaffer, "İhsan Şerif Bey (Saru) Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri Eseri," *Türk Tarihi Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, (2016), s. 297-315.

BAYTOP, Turhan, *Eczâhâne'den Eczane'ye Türkiye'de Eczaneler ve Eczacılar (1800-1923)*, İstanbul: Faik Yolaç Ofset Basım, 2006.

BEKTAŞ, Ekrem, Urfalı Hilmi ve Reyâhîn'i, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.

BOZKUŞ, Yıldız Devci, "Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları," *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 4, (2014), s. 341-370.

CEYLAN, Elif Erol, "Urfa'da Alman Misyonerlere Ait Bir Atölye Binası "Basmahane," *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, c.y., S. 37, (2016), s. 299-315.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 1999.

DOĞAN, Hamdi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Görülen Trahom Salgını", *III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu*, (2018), Şanlıurfa, (Bildiri olarak sunulmuştur.)

ELİBÜYÜK, Mesut, GÜZEL, Abdulkadir, *Türkiye'nin Sıhhi - İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Ankara: Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Eski Eczanelerimiz-Eski Bir Eczane, Sanatçı Bir Eczacı, 1989.

FIDAN, Ramiz, "Kazım Yazgan", *Bursa Eczacı Odası Bülteni*, c.y., S. 36, (2005), s. 32-34.

GAZEZOĞLU, Kemal, ŞENGÜL, A. Zeki, v.d., *1967 Urfa İl Yıllığı*, Sivas: Doğu Matbaası, 1967, s. 136.

GÜZEL, Abdulkadir, "1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafi Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, (2012), s. 231-262.

HAYTOĞLU, Ercan, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler," *Yeni Türkiye Dergisi*, c.y., S. 61, (2014), s. 1-16.

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Selami-KILI%C3%87-Ermeni-Dostu-Olarak-Tan%C4%B1n-Bir-Alman-Din-Adam%C4%B1-Dr-Johannes-Lepsius1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.

<http://www.urfahaber.net/yazar/dr-adnan-sayrun-ve-trahom-348.html>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.

<http://www.sanliurfa63.com/gecmisten-gunumuze-urfa-da-saglik/1970/>, Erişim Tarihi: 16.06.2018.

<http://www.sanliurfagazetesi.com/sanliurfa-nin-ilk-eczacisi-zeki-bey/65562/>, Erişim Tarihi: 16.06.2018.

<https://www.sanliurfaeo.org.tr/odamiz-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 31.06.2018.

HÜLAGÜ, M. Metin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 4, (2007), s. 57-99.

İNAN, Ahmet, "Geçmişten Günümüze Urfa'da Sağlık," *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat ve Turizm Dergisi*, c.y., S. 16, (2013), s. 19-23.

KARAKAŞ, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Konya: T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.

KAPAKLI, Kemal, *Urfa Vilayet Salnâmelerinde Urfa Sancağı 1303-1326 (1886-1908)*, Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013.

KIESER, Hans-Lukas, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (2011), s. 257-287.

KİRPIK, Hayrûniye, *Şanlıurfa'nın Tarihi, Gezilerin Anlatımıyla Kurtuluşu ve Folklorik Özellikleri*, Yakın Doğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şanlıurfa: 2000.

KOCAER, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1966*, İstanbul: Kulen Basımevi, 1966.

KOCAER, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı 1949*, İstanbul: Hüs-nütabiat Basımevi, 1949.

Melih Ziya Sezer, Kişisel Mektup, Yazılış Tarihi: 9 Şubat 2018.

NAYIR, A. Hamdi, Sabri Kürkçüoğlu, A. Cihat Kürkçüoğlu, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Şanlıurfa*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği, 1999.

ÖZER, Sevilay, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c.y., S. 54, (2014), s. 121-152.

ÖZDEŞ, Dilara, "Yeni-Moda Eczanesi'nde 115 Sene," *İnsan Hikâyesi*, (2018), s. 35-39.

ÖZDİL, Ö. Selçuk, *Yeni-Moda Eczanesi Melih Ziya Sezer Kuruluşu 1902*, İstanbul: Bilim İlaç, 2015.

RIZVANOĞLU, Mehmet Sait, *Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014.

SANDALCI, Gülnur, SANDALCI, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı III, (1840-1948)*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, 1998.

SAYIN, Fikret Turgut, v.d., *Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yıllığı, Urfa, Urfa Valiliği*, Adana: Kemal Matbaası, 1973.

ŞAHİN, Betül, TEKİNER, Halil, "20. Yüzyıldan Günümüze Urfa Eczacılık Tarihi," *XIII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı*, İstanbul: (2018).

ŞAHİNALP, Mehmet Sait, *Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara: 2005.

ŞÜKUN, Kamil, *Günümüz Türkiyesinde Kim Kimdir*, İstanbul: Profesyonel Yayınları, 2000.

TANELİ, Baha, Hatice Şahin, *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Ülkemizde Hastaneler, Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2013.

TONBUL, Zehra, FORTA, Özgün, *Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2009.

TURGUT, Bahattin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, (2015), s. 191-220.

YÜCEL, İdris, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körlük Okulu (1902-1914)," *CTAD*, C. 7, S. 14, (2011), s. 65-86.

Gazete ve Arşiv Belgeleri

Akgün, 20 Nisan 1938, s. 1.

Akgün, 22 Ocak 1938, s. 2.

Akgün, 29 Ocak 1938, s. 2.

Akgün, 5 Şubat 1938, s. 2.

Akgün, 8 Ağustos 1950, s. 2.

Akgün, 21 Ağustos 1950, s. 2.

Aydınlık Kitap, 10 Eylül 2013, s. 13.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 33, Dosya: 7, Sıra: 11.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 35, Dosya: 28, Sıra: 19.

BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 96, Dosya: 92, Sıra: 3.

BOA, İ.DUİT, Belge No: 36/34.

BOA, DH.MUİ, Belge No: 102/42.

BOA, DH.MUİ, Belge No: 22/22.

Değişim 41, 26 Aralık 2017, s. 14.

Urfa Postası, 5 Ağustos 1949, s. 1.

Urfa'da Milli, 3 Birinci Kanun 1934, s. 4.

Urfa'da Milli, 17 Birinci Kanun 1934, s. 4.

Urfa'da Milli, 11 İkinci Kanun 1934, s. 4.

Urfa'da Milli, 21 İkinci Kanun 1935, s. 4.

Urfa'da Milli, 28 İkinci Kanun 1935, s. 4.

Urfa'da Milli, 11 Şubat 1935, s. 4.

Urfa'da Milli, 18 Şubat 1935, s. 4.

Urfa'da Ulusal, 2. Teşrin 1935, s. 4.

Urfa'da Ulusal, 30 Mayıs 1935, s. 4.

Urfa'da Ulusal, 22 Nisan 1935, s. 2, 3.

Urfa'da Ulusal, 15 Nisan 1935, s. 2.

Urfa'da Ulusal, 8 Nisan 1935, s. 2.

Urfa'da Ulusal, 19 Eylül 1935, s. 4.

Yenilik, 1 Ekim 1947, s. 1, 2.

Yenilik, 2 Şubat 1949, s. 1.

Yenilik, 17 Şubat 1946, s. 2.

Yenilik, 20 Şubat 1946, s. 2.

Yenilik, 22 Şubat 1946, s. 2.

Yenilik, 22 Haziran 1949, s. 1.

Yeni Işık, 16 Mart 1942, s. 1.

Yeni Işık, 7 Temmuz 1937, s. 4.

Yeni Işık, 4 Kasım 1937, s. 4.

Yeni Işık, 2 Nisan 1938, s. 4.

Yeni Işık, 5 Şubat 1938, s. 4.

Yeni Işık, 15 Haziran 1939, s. 4.

Yeni Işık, 2 Temmuz 1939, s. 4.

Yeni Işık, 8 Ağustos 1939, s. 4.
Yeni Işık, 23 Ağustos 1939, s. 4.
Yeni Işık, 7 Eylül 1940, s. 2.
Yeni Işık, 19 Temmuz 1940, s. 2.
Yeni Işık, 20 Eylül 1940, s. 2.

DİPNOTLAR

- ¹ Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.
- ² Mehmet Sait Şahinalp, *Şanlıurfa Şehrinin Kuruluş ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara: 2005, s. 162-163.
- ³ Hristiyanlık dinini daha geniş alanlara yaymak için faaliyetlere etkin şekilde katılan kişilere misyoner, bu misyonerler tarafından kurulmuş olan teşkilatlanma ise misyon olarak adlandırılmıştır. Tarihte misyonerlik görevini üstlenen ilk kişilerin havariler olduğu bilinmektedir. Misyonerler İncil'i öğretmek ve Hristiyanlığı daha geniş alanlara yaymak için faaliyetlerde bulundukları bölgelerde halkın dikkatini çekmek ve daha yakın ilişki içerisinde bulunmak için özellikle sağlık ve eğitim alanında hizmet veren kurumlar kurmuşlardır. Elif Erol Ceylan, "Urfa'da Alman Misyonerlere Ait Bir Atölye Binası "Basmahane," *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, c.y., S. 37, (2016), s. 300.
- ⁴ Amerikan Bord örgütü tarafından 1848 yılında Antep'te kurulan Merkez İstasyonu'ndan iki yıl sonra 1950 yılında Urfa ve Antep'e bağlı bir istasyon olarak görev başlanmıştır. 1857 yılına gelindiğinde Urfa'daki istasyon Merkez İstasyon statüsüne yükseltilmiştir. 1869 yılına kadar bu statüde görevine devam eden istasyon bu tarihten sonra Antep'e bağlı bir dış istasyon olarak görevine devam etmiştir. Misyonerler özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren Urfa vilayetine yoğun olarak gelmeye başlamışlardır. Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, (2015), s. 197-199.
- ⁵ İdris Yücel, "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körlük Okulu (1902-1914)," *CTAD*, C. 7, S. 14, (2011), s. 66-68.
- ⁶ Yücel, *a.g.m.*, s. 26, 27.
- ⁷ Bahattin Turgut, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Amerikan Bord Misyonerlerinin Urfa'daki Faaliyetleri," s. 213-214.
- ⁸ Ceylan, *a.g.m.*, s. 303.
- ⁹ Yıldız Deveci Bozkuş, "Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları," *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 4, (2014), s. 343.
- ¹⁰ Daha önce hastahane olarak da kullanılmaktadır.
- ¹¹ Ahmet İnan, "Geçmişten Günümüze Urfa'da Sağlık," *Şırkav Şanlıurfa Kültür Sanat ve Turizm Dergisi*, c.y., S. 16, (2013), s. 20-21.
- ¹² Mehmet Sait Rızvanoğlu, *Kültür ve İnançlar Diyarı Şanlıurfa*, Ankara, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2014, s. 76.
- ¹³ Rızvanoğlu, *a.g.e.*, s. 47.
- ¹⁴ Alman Doğu Misyonu.
- ¹⁵ Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient) doğudaki tüm sosyal aktivitelerini Ermeniler üzerinde yoğunlaştıran ve onların Avrupa'daki en önemli savunucusu olan Lepsius tarafından kurulmuştur. <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Selami-KILI%C3%87-Ermeni-Dostu-Olarak-Tan%C4%B1n-Bir-Alman-Din-Adam%C4%B1-Dr.-Johannes-Lepsius1.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.
- ¹⁶ BOA, İ.DUİT, Belge No: 36/34.
- ¹⁷ Hayrünsa Kirpik, *Şanlıurfa'nın Tarihi, Gezilerin Anlatımıyla Kurtuluşu ve Folklorik Özellikleri*, Yakın Doğu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şanlıurfa: 2000, s. 27.
- ¹⁸ Ercan Haytoğlu, "Amerikan Misyonerlerinin Anadolu Topraklarındaki Sağlık Faaliyetleri ve Ermeniler," *Yeni Türkiye Dergisi*, c.y., S. 61, (2014), s. 7.
- ¹⁹ M. Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 4, (2007), s. 72-73.
- ²⁰ Hans-Lukas Kieser, "Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, (2011), s. 283-284.
- ²¹ Mustafa Akgül, "İsviçre Hastanesi (Şanlıurfa El Sanatları Müzesi, GESEM)," *ŞURKAV Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, C. 9, S. 26, (2016), s. 66.
- ²² Gurebâ (غربا) Arapça kökenli bir sözcük olan Gurebâ, kimsesiz ya da garipler anlamlarına gelmektedir. Hastane için bu ismin kullanılmasının ise kimsesiz ve yoksul insanlara ücretsiz olarak sağlık hizmeti vermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ferit Develioğlu,

- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 1999, s. 294.
- ²³ Asaf Ataseven, "Gureba Hastanesi," *İslam Ansiklopedisi*, C. 14, 2010, s. 202.
  - ²⁴ Kemal Kapaklı, *Urfa Vilayet Salnâmelerinde Urfa Sancağı 1303-1326 (1886-1908)*, Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013, s. 379.
  - ²⁵ Urfalı Hilmi adında bir şair Memleket Hastanesi'ni ve Urfa Mutasarrıfı Ethem Bey'i konu alan bir şiir kaleme almıştır. Ekrem Bektaş, Urfalı Hilmi ve Reyâhîn'i, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 41-45.
  - ²⁶ İhsan Şerif Bey (Saru), 1866 yılında İstanbul Kadırga'da dünyaya gelmiştir. Henüz dört yaşındayken Abdülmecid döneminde Hazine-i Hümayun Kethüdalığı ve Meclis-i Vala-yı Ahkâmı Adliye üyeliği görevinde bulunan babası Mehmet Şerif Efendi'yi kaybetmiştir. Enderun'da eğitim görmüştür. İkinci Belediye Dairesi Hendesehane Kâtipliğini yapmıştır. 1889 yılında 23 yaşındayken asıl mesleği olan tarih öğretmenliğine başlamıştır. Mehmet Reşat'ı tahta çıkarmayı planlayan darbeye karıştığından dolayı Urfa'ya sürgün edilmiştir. Burada Urfa Rüştiye Mektebi Başöğretmenliğine atanmıştır. 1908 yılında sürgüne son verilerek İstanbul'a geçmiş ve çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır. Darülmualim Mektebi'nde çok sevildiğinden dolayı "Baba" olarak tanınan İhsan Şerif Bey sağlık sorunlarından dolayı 1939 yılında 73 yaşındayken vefat etmiştir. Muzaffer Başkaya, "İhsan Şerif Bey (Saru) Cumhuriyet Çocuklarına Tarih Dersleri Eseri," *Türk Tarihi Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, (2016), s. 299, 302.
  - ²⁷ Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Konya: T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012, s. 94.
  - ²⁸ Rızvanoğlu, *a.g.e.*, s. 75.
  - ²⁹ BOA, DH.MUİ, Belge No: 102/42.
  - ³⁰ Zehra Tonbul, Özgün Forta, *Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2009, s. 201.
  - ³¹ BOA, DH.MUİ, Belge No: 22/22.
  - ³² Abdulkadir Güzel, "1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafi Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, (2012), s. 247.
  - ³³ *Yeni Işık*, 16 Mart 1942, s. 1.
  - ³⁴ Baha Taneli, Hatice Şahin, *Cumhuriyetten Önce ve Sonra Ülkemizde Hastaneler, Çocuk Hastaneleri ve Tıp Eğitimi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2013, s. 25-26.
  - ³⁵ *Yenilik*, 1 Ekim 1947, s. 1, 2; *Urfa Postası*, 5 Ağustos 1949, s. 1.
  - ³⁶ *Yenilik*, 2 Şubat 1949, s. 1.
  - ³⁷ İnan, *a.g.m.*, s. 20.
  - ³⁸ Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c.y., S. 54, (2014), s. 129.
  - ³⁹ Özer, *a.g.m.*, s. 128-130.
  - ⁴⁰ BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 33, Dosya: 7, Sıra: 11.
  - ⁴¹ BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 35, Dosya: 28, Sıra: 19.
  - ⁴² Hamdi Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Urfa'da Görülen Trahom Salgını", *III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu*, Şanlıurfa: (2018), s. 6. (Bildiri olarak sunulmuştur.)
  - ⁴³ Nitelik, vasıf.
  - ⁴⁴ BCA, Fon: 030.18.1.2, Kutu: 96, Dosya: 92, Sıra: 3.
  - ⁴⁵ <http://www.urfahaber.net/yazar/dr-adnan-sayrun-ve-trahom-348.html>, Erişim Tarihi: 13.06.2018.
  - ⁴⁶ *Yenilik*, 17 Şubat 1946, s. 2; *Yenilik*, 20 Şubat 1946, s. 2; *Yenilik*, 22 Şubat 1946, s. 2.
  - ⁴⁷ *Yenilik*, 22 Haziran 1949, s. 1.
  - ⁴⁸ <http://www.sanliurfa63.com/gecmisten-gunumuze-urfa-da-saglik/1970/>, Erişim Tarihi: 16.06.2018.
  - ⁴⁹ Fikret Turgut Sayın, v.d., *Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa 1973 İl Yılığ, Urfa, Urfa Valiliği*, Adana: Kemal Matbaası, 1973, s. 159.
  - ⁵⁰ A. Hamdi Nayir, Sabri Kürkçüoğlu, A. Cihat Kürkçüoğlu, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Şanlıurfa*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği, 1999, s. 9.
  - ⁵¹ Zehra Tonbul, Özgün Forta, *Tarihi Hastaneler Gurebâ Hastaneleri'nden Memleket Hastaneleri'ne İlk Sivil Hastaneler*, İstanbul: Novartis Kültür Yayınları, 2009, s. 193.
  - ⁵² Mesut Elibüyük, Abdulkadir Güzel, *Türkiye'nin Sıhhi - İçtimai Coğrafyası: Urfa Vilayeti*, Ankara: Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 76.